

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ „ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”

Криленко Іван Михайлович

УДК 355.232:623.438.3

**ПІДГОТОВКА ОФЦЕРСЬКИХ КАДРІВ ДЛЯ ТАНКОВИХ ВІЙСЬК
ПІД ВПЛИВОМ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ТАНКОБУДУВАННЯ
(20–80-ті рр. ХХ ст.)**

20.02.22 – військова історія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів–2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії науки і техніки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор
Бєсов Леонід Михайлович,
завідувач кафедри історії науки і техніки
Національного технічного університету
„Харківський політехнічний інститут”

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Патер Іван Григорович,
професор кафедри «Історія, теорія
та практика культури»
Національного університету
«Львівська політехніка»

кандидат технічних наук, с.н.с.
Кошкаров Юрій Юрійович,
заступник начальника кафедри
«Озброєння та стрільба»
Академії внутрішніх військ
Міністерства внутрішніх справ України

Захист відбудеться «10» червня 2011 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79013, м. Львів-13, вул. С. Бандери, 12, ауд. 204, корп. 4).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1).

Автореферат розісланий «7» травня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

І. В. Буковський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З 20-х рр. ХХ ст. починають стрімко розвиватись нові зразки військової техніки, які забезпечували арміям маневреність, захищеність та вогневу могутність. Перша світова війна довела необхідність створення бронетанкових військ. Досягнення науки дозволило постійно вдосконалювати цей вид зброї та порядок її використання на полі бою. Виробництво танків та розвиток теорій їх застосування стали поштовхом до створення розгалуженої системи підготовки фахівців з оволодіння цією технікою.

Вивчення досвіду з підготовки військових фахівців взагалі та для танкових військ зокрема, накопичений у радянські часи, є одним із актуальних завдань вітчизняної військово-історичної науки. Воно надає можливість визначити подальші кроки у створенні школи з підготовки кадрів для танкових військ в умовах суверенної України.

Критичне осмислення процесу вдосконалення бронетанкової техніки формує і розвиває інженерну та наукову думки.

Практика воєнних дій 20–80-х рр. ХХ ст. впливала на удосконалення військової техніки, систему навчання офіцерських кадрів. З роками вона підтвердила правильність цієї системи навчання кадрів для танкових військ під впливом прогресивних змін у танкобудуванні.

Вагомий внесок у підготовку офіцерських кадрів для Радянської армії був зроблений військовими навчальними закладами, які розташовувались на території України. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. військових фахівців в УРСР готували 34 навчальні заклади з могутнім науковим потенціалом і матеріально-технічною базою. У цих закладах працювало понад 120 докторів, 2250 кандидатів наук, 127 професорів і 1078 доцентів. Щорічний випуск становив 12 тис. кадрових офіцерів і понад 25 тис. офіцерів запасу.

Надто важливим для усвідомлення змін є необхідність з'ясування того, як динаміка розвитку танкобудування визначала перебудову навчального процесу в навчальних закладах для підготовки офіцерів-танкістів.

Виходячи з актуальності обраної теми, науковим завданням є вивчення історичного досвіду підготовки офіцерських кадрів для танкових військ під впливом динаміки розвитку танкобудування. Отже, це становить не лише історичний, а й практичний інтерес.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано на основі планів наукової та науково-технічної діяльності факультету військової підготовки НТУ „ХПІ”. У межах науково-дослідної роботи шифр „ІННОВАЦІЯ”, тема „Науково-методичне забезпечення інноваційного розвитку військової освіти в контексті євроінтеграції системи вищої освіти України” згідно з замовленням директора Департаменту військової освіти та науки Міністерства оборони України здобувач провів відбір певної частини матеріалів фонду навчальної частини танкового училища, здійснив їх узагальнення та надав пропозиції щодо удосконалення науково-методичного забезпечення підготовки військових фахівців на факультеті.

Метою дисертаційної роботи є проведення комплексного історико-наукового аналізу підготовки офіцерських кадрів для танкових військ під впливом динаміки змін у танкобудуванні у 20–80-ті рр. ХХ ст.

Досягнення зазначеної мети конкретизовано такими **завданнями**:

- проаналізувати стан та джерельну базу проблеми;
- розкрити вплив історичних умов на необхідність створення навчальних закладів для підготовки офіцерів-танкістів;
- розробити періодизацію підготовки офіцерів-танкістів;
- виявити особливості навчання командних кадрів для військ, оснащених бронетанковою технікою, на кожному етапі розвитку танкобудування;

- установити взаємозв'язок новоствореної бронетехніки з наукою її застосування та підготовкою кадрів;
- показати вплив розвитку танкобудування на удосконалення навчального процесу в Харківському танковому училищі;
- з'ясувати, наскільки підготовка офіцерських кадрів для танкових військ випереджала розвиток бронетанкової техніки;
- визначити роль керівників та викладачів Харківського танкового училища у створенні та розвитку української школи підготовки танкістів.

Об'єктом дослідження є розвиток освіти у військових навчальних закладах танкових військ.

Предметом дослідження є підготовка офіцерських кадрів для танкових військ під впливом науково-технічних перетворень у танкобудуванні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 20-х до кінця 80-х рр. ХХ ст. Досліджуваний період у світовій історії характеризувався постійним загостренням міжнародних відносин, прагненням провідних країн світу вдосконалювати бойові можливості військ шляхом упровадження досягнень наукової та інженерної думки.

Нижня межа пов'язана з початком створення і становлення системи навчання командних кадрів для танкових підрозділів під впливом моторизації Червоної Армії, оснащення її бронетанковою технікою, зародження перших теорій її використання. Верхня межа обумовлена підготовкою офіцерських кадрів для танкових військ під впливом новітніх досягнень у танкобудуванні шляхом удосконалення характеристики бойових машин за рахунок упровадження електронної техніки, високоточної зброї. В окремих випадках межі дослідження порушені. Це обумовлено необхідністю висвітлити ті або інші явища і події, корені їх зародження та наслідки.

Методи дослідження. Наукова праця має комплексний міждисциплінарний характер. У ній розглядаються історичні, науково-технічні, військові, педагогічні аспекти теми дослідження. Для досягнення та вирішення завдання наукового пошуку в роботі застосовані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Аналіз і синтез дали змогу всебічно охарактеризувати і узагальнити джерела дисертації, сформулювати науково обґрунтовані висновки. Методи абстрагування і конкретизації дали можливість вивчити чинники, на яких ґрунтується розвиток танкобудування, їх вплив на зміну форм і методів підготовки кадрів для танкових військ. Метод періодизації та проблемно-хронологічний метод надали змогу виявити зміни в еволюції навчання танкових кадрів під впливом науково-технічних перетворень, виділити проблемні питання. Використання історико-порівняльного методу дозволило виявити особливості розвитку танкобудування розвинутих країн світу. Спеціальні методи дозволили більш критично оцінити досягнення військової школи радянського періоду стосовно до підготовки офіцерів-танкістів, розуміння природи та взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних факторів у підготовці офіцерських кадрів. За допомогою статистичного методу досліджено кількісні та якісні параметри розвитку вітчизняної бронетанкової техніки та її вплив на вдосконалення процесу навчання офіцерів. Застосуванням згаданих методів досягнуто комплексності наукової праці. Міждисциплінарний підхід забезпечив усебічне вивчення об'єкта дослідження, його трансформацію в систему знань.

Наукова новизна дослідження:

- уперше в українській військово-історичній науці здійснено комплексне дослідження підготовки офіцерів-танкістів під впливом динаміки розвитку танкобудування;
- отримало подальший розвиток вивчення процесу еволюції методів та змісту навчання під впливом удосконалення бронетанкової техніки, що дозволило об'єктивізувати оцінку рівня підготовки кадрів для танкових військ у межах досліджуваного хронологічного періоду;

- уперше розроблена періодизація підготовки офіцерських кадрів для танкових військ, за допомогою якої виявлені основні закономірності цього процесу;
- уперше запроваджено до наукового обігу нові матеріали з різних джерел щодо становлення та функціонування військових курсів та шкіл на теренах України, що розширило інформативність даної проблеми;
- отримало подальший розвиток дослідження виробництва бронетанкової техніки на етапі науково-технічної революції, що дозволило виявити необхідність удосконалення системи навчання шляхом уведення фундаментальних дисциплін, вивчення яких здійснювалось тільки у навчальних закладах вищої категорії;
- уперше проведений ґрунтовний аналіз діяльності Харківського танкового училища, який показав його значення в забезпеченні висококваліфікованими кадрами Збройні Сили Радянського Союзу;
- встановлено, що перебудова навчального процесу в танкових училищах проводилась з відставанням і лише після того, як нова техніка надходила у війська, що дозволило сформулювати пропозиції щодо внесення змін в організацію підготовки танкістів;
- уперше висвітлена роль керівників та викладачів Харківського танкового училища у створенні та розвитку школи підготовки офіцерів, що сприяє збагаченню традицій навчального закладу.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові результати запроваджено в навчальні програми дисципліни „Історія війн та військового мистецтва” для курсантів факультету військової підготовки Національного технічного університету „ХПІ” напряму підготовки „Інженерна механіка” спеціальності „Озброєння та військова техніка”.

Особистий внесок здобувача полягає у відборі, опрацюванні й узагальненні матеріалів, формулюванні наукових положень і висновків дисертації. Обґрунтування актуальності теми, постановка мети, завдання дослідження, визначення методологічних підходів для отримання результатів наукового пошуку здійснено разом із науковим керівником дисертаційного дослідження.

Апробація результатів дослідження. Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались на 4-й Всеукраїнській науковій конференції „Актуальні питання історії техніки”, 20–21 жовтня 2005 р., м. Київ; Всеукраїнській науково-методичній конференції „Історія науки і техніки у вищих навчальних закладах України”, 13–14 квітня 2006 р., м. Харків; науково-практичній конференції „Сухопутні війська Збройних Сил України в ХХІ ст.”, 22–23 листопада 2006 р., м. Харків; 6-й Всеукраїнській науковій конференції „Актуальні питання історії науки і техніки”, 11–12 жовтня 2007 р., м. Полтава; 9-й Всеукраїнській науковій конференції „Актуальні питання історії науки і техніки”, 7–9 жовтня 2010 р., м. Житомир.

Публікації. Основні положення дослідження відображено в 11 наукових публікаціях, серед них 6 праць – у наукових фахових виданнях ВАК України.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та завданнями дослідження. Її загальний обсяг становить 231 сторінку. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел із 253 найменувань. У дисертації міститься 24 таблиці, 12 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, визначено мету і завдання, сформульовано методологічні засади, розкрито його наукову новизну, практичне значення результатів наукової праці.

У розділі 1 „Історіографія та джерельна база дослідження” здійснено історіографічний аналіз проблеми, яка вивчається, джерельної бази дослідження, визначено методологічні засади наукового пошуку.

У підрозділі 1.1 „Класифікація і аналіз літератури” наведені літературні джерела, які досліджені та систематизовані у шість груп.

До першої групи робіт віднесено праці, у яких розкриті питання створення та розвитку бронетанкової техніки¹. У дослідженнях Є.Є. Александрова, В.Д. Мостовенка, В.В. Сабліна, В.А. Чобіток, Г.Л. Холявського подані відомості про розвиток танкобудування в різні історичні проміжки часу, що надало можливість простежити, за яких умов – економічних та соціально-політичних – створювався танк, вплив науково-технічного прогресу на вдосконалення його бойових якостей і причини зростання вимог до кадрів, що працювали з цією технікою. У працях цієї групи малодослідженим залишилось питання впливу досвіду бойових дій на формування програм навчання кадрів. Недостатньо повно висвітлений дослідниками вплив на цей процес впровадження наукових досягнень у галузі танкобудування на етапі науково-технічної революції.

Друга група праць присвячена питанням розвитку танкових військ та застосування бронетанкової техніки в ході ведення бойових дій². Роботи С.М. Аммосова, М.О. Баторського, А.Х. Бабаджаняна, М.Є. Какуріна, О.І. Радзівського, П.О. Ротмістрова, М.М. Тухачевського, В.К. Триандафіллова розкривають зміни у поглядах військових теоретиків на способи ведення бойових дій під впливом підвищення рівня технічного оснащення армії. Автори узагальнюють досвід розвитку тактики застосування озброєння танкових військ у різні періоди розвитку танкобудування. Аналіз праць дає підстави стверджувати, що тактика дій танків у бою формувалася під впливом політичних, економічних і військових чинників. Однак у роботах не відображено, як це впливало на вирішення питань кадрового забезпечення танкових військ.

Третю групу складають праці з підготовки військових кадрів у навчальних закладах³. Проблеми розвитку військової дидактики розглянуті в роботах О.В. Барабанщикова, М.І. Нещадима. Автори відображають системний підхід до зародження, становлення й розвитку військової освіти як джерела поповнення командними кадрами потреб армії як у мирні, так і у воєнні часи. Проблемам підготовки кадрів присвячені роботи А.І. Каменєва. У них надається критичний аналіз системи підготовки офіцерських кадрів у СРСР за період з 1917 до 1984 рр. Автор доводить, що така система в цілому забезпечувала вирішення завдань воєнної доктрини, але не була оптимальною, і на початку ХХІ ст. все ще є такою. Разом із тим, А.І. Каменєв залишив поза увагою питання підготовки офіцерських кадрів для танкових військ залежно від рівня розвитку танкобудування.

Четверта група робіт містить у собі іноземну літературу і публікації, що перекладені російською мовою⁴. Теоретики Дж. Фуллер, Ф.В. Меллентін, Г. Гудеріан на основі аналізу бойових дій із застосуванням танків у світових війнах дійшли висновку, що переваги броньованого захисту екіпажу, маневреності, вогневої могутності необхідно розглядати у сукупності з підготовкою фахівців, які використовують бронетанкову

¹ Александров Е. Е. Быстроходные гусеничные и армейские колесные машины : краткая история развития / Е. Е. Александров, В. Е. Епифанов. – Х. : НТУ „ХПИ”, 2001. – 375 с.; Мостовенко В. Д. Танки (очерк из истории зарождения и развития бронетанковой техники) / В. Д. Мостовенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Воениздат, 1958. – 206 с.; Саблин В. В. Бронетанковая техника Советской Армии и армий вероятного противника / В. В. Саблин, В. А. Чобиток, В. В. Чобиток – 2-е изд., перераб., доп. – К. : КВТИУ, 1983. – 566 с.; Полная энциклопедия танков мира (1915–2000) / [сост. Г. Л. Холявский]. – Минск : ООО „Харвест”, 2000. – 576 с.

² Баторский М. А. Подготовка плана войны и операции. Работа высших штабов и командования / М. А. Баторский. – М., 1921. – 124 с.; Какурин Н. Современная тактика / Н. Какурин. – 3-е, переработ. и доп. изд. – М. : Воен. вестник, 1927. – 181 с.; Триандафиллов В. К. Характер операций современных армий / В. К. Триандафиллов. – 3-е изд. – М. : Госвоениздат, 1936. – 256 с.; Тухачевский М. Н. Избранные произведения / М. Н. Тухачевский. – М. : Воениздат, 1964. – Т. 2. (1928–1937 гг.). – 264 с.; Аммосов С. Танки в бою / С. Аммосов. – М. : Госвоениздат, 1931. – 60 с.; Радзиевский А. И. Танковый удар / А. И. Радзиевский. – М. : Воениздат, 1977. – 271 с.; Бабаджанян А. Х. Танки и танковые войска / А. Х. Бабаджанян. – М. : Воениздат, 1980. – 432 с.; Ротмистров П. А. Время и танки / П. А. Ротмистров. – М. : Воениздат, 1972. – 334 с.

³ Барабанщиков А. В. История отечественной и зарубежной педагогики : учебное пособие : в 3 ч. / А. В. Барабанщиков, В. Н. Иванов. – Голицыно, 1994. – Ч. 3. – 492 с.; Нещадим М. І. Військова освіта України : історія, теорія, методологія, практика / М. І. Нещадим. – К. : Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2003. – 852 с.; Каменев А. И. История подготовки офицерских кадров в СССР (1917–1984 гг.) / А. И. Каменев. – Новосибирск : НВВПУ, 1991. – 261 с.; Каменев А. И. Военная школа России : уроки истории и стратегия развития / А. И. Каменев. – М. : Воениздат, 2004. – 275 с.

⁴ Гот Г. Танковые операции, „Танки – вперед!” / Гот Г., Гудериан Г. ; [пер. с нем.]. – Смоленск: Русич, 1999. – 496 с.; Фуллер Дж. Танки в великой войне 1914–1918 гг. / Дж. Фуллер. – М. : Изд-во ВВРС, 1923. – 127 с.; Меллентин Ф. В. Танковые сражения 1939–1945 гг. Боевое применение танков во второй мировой войне / Ф. В. Меллентин ; [пер. с нем.]. – М. : АСТ; СПб. : Полигон, 2003. – 439 с.

техніку під час бойових дій. У їх працях є значний відсоток суб'єктивізму, тому вони лише частково могли б мати вплив на формування навчання офіцерів.

Важливе місце у дослідженні займають праці п'ятої групи. У роботі використано матеріали більше 20 періодичних видань на військову тематику, що пов'язані з питанням використання танків у війнах та конфліктах, умов створення танкових військ, навчання кадрів для них⁵. Значна частина публікацій присвячена необхідності удосконалення системи підготовки офіцерів у зв'язку з особливостями бойових дій з використанням танків в умовах застосування ядерної зброї⁶. Цінним є те, що в цих статтях знайшли віддзеркалення проблеми військової школи, що пов'язані з необхідністю якнайшвидшої перебудови навчального процесу, удосконалення методів навчання. Автори висловлюють різні точки зору на окремі проблеми підготовки офіцерських кадрів, залежно від розвитку танкобудування⁷. За допомогою періодичних видань у дисертації здійснено критичний підхід до процесу підготовки майбутніх офіцерів, розкрито соціально-політичні особливості, що впливають на розвиток військово-педагогічної думки.

Дисертаційні дослідження віднесені до шостої групи робіт. Проблеми військово-педагогічної теорії та практики знайшли відображення в наукових працях І.О. Альохіна, М.О. Цепіна⁸. Підготовка офіцерських кадрів у військових училищах – у дисертаціях С.М. Михна, І.М. Рукавицина⁹. Питанням впливу війн та воєнних конфліктів на розвиток танкобудування присвячена дисертація Ю.Ю. Кошкарєва¹⁰. Разом із тим, жодне з досліджень не є комплексним висвітленням питань підготовки офіцерських кадрів для танкових військ під впливом науково-технічних перетворень у танкобудуванні. Авторами праць охоплені лише окремі аспекти підготовки офіцерських кадрів і розвитку танкобудування.

Джерельна база дослідження. До тексту дисертації уведено документи 14 фондів, 18 описів, 46 справ, п'яти Центральних державних, обласних архівів України та Російської Федерації, матеріали поточного діловодства Харківського танкового училища. Більшість із них дослідниками до наукового обігу не вводилась.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) використано положення постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про впровадження у виробництво нової бронетанкової техніки.

У Державному галузевому архіві Міністерства оборони України (ДГА МОУ) опрацьовано документи фонду Харківського танкового училища, з яких дібрана інформація про організацію підготовки навчання курсантів в умовах переозброєння танкових військ.

Матеріали фондів державного архіву Харківської області (ДАХО) показані документами 8-ти фондів, 15-ти справ. З них отримана інформація про створення в м. Харкові перших військових шкіл та курсів, а пізніше і танкових училищ, використані

⁵ Штромберг А. Оперативное использование танков в обороне / А. Штромберг // Военная мысль. – 1940. – № 11–12. – С. 113–127; Крыжановский В. Встречный бой моторизованной пехоты с моторизованной частью / В. Крыжановский // Механизация и моторизация РККА. – 1932. – № 1. – С. 17–24; Тинин А. Из истории создания броневых сил Красной Армии (1917–1920 гг.) / А. Тинин // Военно-исторический журнал. – 1974. – № 12. – С. 25–37.

⁶ Захаров М. Возможный характер современной войны и задачи видов вооруженных сил / М. Захаров // Сб. ст. журн. „Военная мысль”. – 1969. – № 2 (87). – С. 3–15; Шкадов И. Современная война и проблема подготовки и накопления военных кадров / И. Шкадов // Сб. ст. журн. „Военная мысль”. – 1973. – № 2. – С. 3–11; Курков А. Проблемы ведения военных действий в безъядерный период / А. Курков // Сб. ст. журн. „Военная мысль”. – 1968. – № 1 (83). – С. 35–47.

⁷ Ковшов И. В. Танковые резервы на Южном Урале в годы Великой Отечественной войны : опыт и результаты подготовки специалистов / И. В. Ковшов // Вестник Челябинского Государственного университета. История. – 2007. – № 11(89). – С. 66–71.; Рязанов Л. Подготовка танкистов в годы Великой Отечественной войны / Л. Рязанов, В. Сазонов // Военный вестник. – 1985. – № 9. – С. 13–16; Черемных А. Развитие военно-учебных заведений в предвоенный период (1937–1941 гг.) / А. Черемных // Военно-исторический журнал. – 1982. – № 8. – С. 76–84.

⁸ Цепин М. О. Развитие военно-педагогической теории и практики в Советских Вооруженных Силах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Цепин М. О. – М. : ВВА, 2005. – 322 с.; Алехин И. А. Развитие теории и практики военного образования в России XIX – начала XX века : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Алехин И. А. – М., 2004. – 634 с.

⁹ Рукавицин И. М. Становление и развитие теории и практики обучения курсантов в военно-учебных заведениях в период с 1918 – июнь 1941 гг. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Рукавицин И. М. – М., 1993. – 226 с.; Михно С. Н. Совершенствование огневой подготовки курсантов высших танковых командных училищ : дис. ... канд. воен. наук : 20.01.06 / Михно С. Н. – М. : ВАФ, 1981. – 216 с.

¹⁰ Кошкарєв Ю. Ю. Танки у війнах і воєнних конфліктах ХХ ст. Динаміка розвитку : дис. ... канд. техн. наук : 05.28.01 / Кошкарєв Ю. Ю. – Х. : НТУ „ХПІ”, 2008. – 212 с.

матеріали, що стосуються організації навчання в них, циркуляри, постанови, розпорядження державних органів про набір молоді до військових навчальних закладів.

У Російському державному військовому архіві (РДВА) опрацьовано матеріали трьох фондів. З фонду Головного управління військових навчальних закладів (ГУВНЗ) узяті окремі відомості з директив, наказів про формування військово-навчальних закладів, підготовку кадрів. З фонду Автобронетанкового управління вивчено керівні документи, що стосуються питань проведення механізації і моторизації Червоної Армії.

У Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ) опрацьовані документи фонду Головного автобронетанкового управління щодо наявності бронетанкової техніки, її технічного стану, підготовки командного складу Червоної Армії на початку Другої світової війни.

Цінним джерелом дослідження стали матеріали поточного діловодства Харківського танкового училища. Навчальні програми підготовки курсантів різних періодів, звіти про результати державних іспитів, відгуки про випускників допомогли зрозуміти практичність організації навчання майбутніх офіцерів-танкістів, з'ясувати еволюцію підготовки кадрів танкістів залежно від науково-технічного рівня техніки, яку вони вивчали.

У розділі 2 „Танкобудування та формування системи підготовки командних кадрів для танкових військ (1920–1940 рр.)” розглянуто економічні та соціально-політичні умови створення броньованої техніки, вплив інженерної думки на вдосконалення її бойових якостей та систему підготовки командних кадрів. Висвітленні погляди дослідників, які розкривають етапи розвитку світового та вітчизняного танкобудування, що дало можливість визначити їх загальні риси.

У підрозділі 2.1 *„Броньована техніка європейських країн. Воєнно-теоретична думка щодо її застосування у війнах”* показано, яким чином розвивалась інженерна думка щодо розвитку бронетанкової техніки в ряді країн Європи, таких як Англія, Франція, Німеччина. Рівень економіки й техніки цих країн у цей період відповідав можливостям створення броньованих машин для потреб армії. Крім технічних передумов, у цих країнах також виникла потреба в такого роду бойових машинах.

Аналіз виробництва танків в Англії дав підстави стверджувати, що жоден танк 1930-х рр. не відповідав тогочасним вимогам доктрини ведення війни проти озброєного протитанковими засобами ворога. Визначено, що прорахунки вищих військових чинів Франції у доктрині застосування танків, стали однією із причин відставання її в галузі танкобудування в міжвоєнний період. Розглянуто особливості виробництва танків у Німеччині, які визначались заборонаю Версальським договором виготовлення бойової броньованої техніки. Разом із тим військове керівництво Німеччини вчасно зрозуміло потенціал танків і наприкінці 1930-х рр. війська були оснащені броньованими машинами, які за своїми тактико-технічними характеристиками відповідали доктрині їх використання у війні.

Показано розгортання танкобудування в СРСР у зазначений період. Прийнята в СРСР у червні 1926 р. трирічна програма танкобудування поклала початок розробленню цілого ряду бойових машин, у тому числі на базі американських моделей у Харкові були створені серійні танки БТ-2, БТ-5, БТ-7, БТ-7М. Почали формуватися концепції виробництва гусеничних машин, здійснювався пошук оптимального співвідношення між такими параметрами, як бронювання, озброєння, швидкість, прохідність.

Розроблений у 1927 р. план розвитку Червоної Армії передбачав створення військ, до складу яких увійшли танкові та мотомеханізовані частини. У танкових військах передбачалось використовування різних типів машин для виконання завдань підтримки піхоти на полі бою, прориву оборони противника. Для вирішення цих питань були організовані конструкторські бюро, де розроблялися та випробовувалися нові танки, ураховуючи ті недоліки, які виявлялись під час експлуатації техніки у воєнних діях і випробуваннях.

Визначено, що, зважаючи на досвід збройних конфліктів у 20–30-ті рр. ХХ ст., танкобудування розвивалось такими шляхами: бронестійкість забезпечувалась тільки внаслідок механічного нарощування товщини броні; могутність танкового озброєння зміцнювалась, в основному, за рахунок збільшення калібру гармати; збільшувалась швидкість танка; можливість улучання в ціль на великих відстанях забезпечувалась установленням довгоствольних гармат; установлення на танках засобів зв'язку поліпшувало бойові можливості танкових підрозділів за рахунок правильного керування.

Висвітлені основні концепції закордонних військових теоретиків (Л. Еймансбергер, Дж. Фуллер), які відстоювали ідею механізованої війни та вважали, що в майбутній війні головна роль буде належати не масовим, а малим професійним механізованим арміям; тотальної та блискавичної війни (Людendorff); війни на виснаження (Ф. Кюльман).

Відзначено, що не всі військові теоретики Радянської Росії правильно оцінювали роль техніки у війні. Тому в ці роки відбувся їх розподіл на прихильників старої школи, які вважали, що техніка в класовій війні не головне, основа перемоги – підготовка командування і військ та їх моральна перевага (М.А. Баторський, О.І. Верховський, М.Є. Какурін, М.М. Морозов, О.О. Свечин) та школи молодого покоління, які були впевнені, що механізовані армії, озброєні бронетехнікою – основа перемоги (В.К. Тріандафіллов, М.М. Тухачевський, М.В. Фрунзе).

На початку 1930-х років під керівництвом М.М. Тухачевського і за участі В.К. Тріандафіллова, К.Б. Калиновського розроблена теорія глибокого бою й операції, в якій основна роль відводилася танковим і механізованим військам. У розділі доведено, що швидкі темпи зростання танкобудівної промисловості СРСР, розроблення та впровадження в практику теорії глибокого бою та операції з використанням значних угруповань танкових військ дозволили сформуванню воєнної доктрини держави. Провідна роль у ході ведення бойових дій відводилась середнім гусеничним бойовим машинам. Такий підхід до застосування бронетанкових військ зумовив необхідність підготовки командних кадрів для танкових військ.

У підрозділі 2.2 „Створення системи підготовки командних кадрів для танкових військ” запропоновано універсальну чотириступеневу історичну періодизацію підготовки офіцерських кадрів для танкових військ радянського періоду: перший період – 1920–1940 рр. – створення і становлення підготовки командних кадрів для танкових підрозділів під впливом моторизації, оснащення армії бронетанковою технікою; другий – 1941–1953 рр. – прискорена підготовка офіцерських кадрів у роки війни між СРСР і Німеччиною та узагальнення досвіду війни у післявоєнний період; третій – 1954–1963 рр. – докорінне перетворення підготовки офіцерських кадрів в умовах застосування противником зброї масового ураження; четвертий – 1964–1980 рр. – період перетворень у системі підготовки офіцерських кадрів під впливом новітніх досягнень науки та удосконалення вищої військової освіти, модернізації існуючих зразків танків.

Установлено, що у міжвоєнний період створюється мережа радянських військових навчальних закладів, до якої входили: курси й полкові школи для підготовки молодшого командного складу; командні курси для підготовки командирів взводів; різні курси вдосконалення командного складу; військові школи для підготовки фахівців середньої ланки; військові академії для підготовки старшого командного складу всіх спеціальностей. Система підготовки кадрів для Червоної Армії у цей період характеризувалася пошуком принципово нових методів навчання і частою зміною навчальних планів, можливістю дострокового випуску курсантів.

Показано, що у ході військової реформи кінця 20-х рр. ХХ ст. було визначено завдання та структура військових навчальних закладів СРСР, сплановано перехід від системи короткотермінових курсів до військових шкіл із 3- і 4-річним терміном навчання, розроблено документи, які визначають їх діяльність. У цей період на території Українського військового округу були створені 12 військових шкіл: Київська, Сумська та Одеська піхотні школи, Харківська школа червоних командирів, Київська об'єднана

школа командирів, Кримська кавалерійська школа, Київська та Одеська артилерійські школи, Київська військова школа зв'язку, Українська кавалерійська школа (Кіровоград), Київська військово-політична школа, Українська військово-підготовча школа (Полтава). Разом із тим виявлено, що відсутність інженерних навчальних закладів різного виду та спрямованості була одним із недоліків у підготовці фахівців.

Доведено, що технічне переозброєння армії, яке змінило принципи організації та керування боєм, висувало нові вимоги до професійної підготовки командного складу. Від офіцерів вимагалось підвищення загального рівня технічної освіти, знання нових форм і методів застосування бронетанкової техніки, урахування досвід війн та конфліктів міжвоєнного періоду (Іспанія, Халкін-Гол, Фінляндія).

Аналіз архівних документів виявив, що питома вага військових шкіл з технічних спеціальностей зростає з 31,8 відсотків у 1929 р. до 63,5 відсотків у 1933 р. Все це зумовило необхідність підготовки кадрів, які могли б ефективно застосовувати техніку на полі бою. Швидке розгортання танкових і механізованих підрозділів порушило питання щодо своєчасної підготовки для них командних і технічних кадрів.

Встановлено, що підготовка командирів-танкістів для Червоної Армії розпочалась у 1918 р. у „Высшей броневой школе”. На початку 1920 р. до школи приєднують тракторну школу. У цьому ж році відбувся перший випуск 54 командирів-танкістів. Серед випускників були: майбутній маршал бронетанкових військ П.П. Полубояров, П.В. Українцев, М.І. Селявкін, М.С. Макарин, М. Дончич, П.С. Казачиков та інші. Вони були направлені до Харкова в Окремий запасний танковий дивізіон і призначені на посади командирів танкових загонів.

Виявлено, що певний внесок у підготовку офіцерських кадрів для танкових військ Червоної Армії зробила Німеччина. З 1926 до 1933 рр. у Казані в танковій школі „Кама” німці здійснювали підготовку командних кадрів для танкових підрозділів Німеччини і РСЧА. Деякі історики Німеччини вважають, що підготовлена в „Камі” для їх країни група танкістів, серед яких було 30 офіцерів, сприяла створенню танкових військ Німеччини.

Показано, що з 1930 до 1933 рр. створюються шість спеціалізованих танкових шкіл (Орел, Саратов, Горький, Ульяновськ, Москва, Ленінград). Наприкінці 30-х років ХХ ст. підготовку офіцерів-танкістів середньої ланки здійснювали вже 9 бронетанкових навчальних закладів, які з 1937 р. стали називатися військовими училищами (Орловське імені Фрунзе, 1-ше Харківське, 1-ше та 2-ге Саратовське, 1-ше Ульяновське танкові, Київське танкотехнічне, Пушкінське автотехнічне, Горьківське автотоциклетне, Полтавське тракторне). Висвітлені вимоги щодо прийому у танкові навчальні заклади: командний профіль – з освітою не нижчою за 7 класів, технічний – не нижчою за 10 класів. Навчання здійснювалось на загальноосвітніх, військових і технічних циклах.

Розглянуто вплив репресій у Червоній Армії на підготовку офіцерських кадрів у 1930–1940 рр. Комплексний підхід до вивчення цього питання вимагає подальшого ретельного дослідження.

У підрозділі наголошується, що локальні війни міжвоєнного періоду розкрили істотні недоліки в підготовці офіцерів для танкових військ. Серед них такі, як відсутність попередньої армійської виучки в майбутніх командирів, незадовільна система військових стажувань. Навчальні плани військових закладів передбачали вивчення тільки наступальної тактики Червоної Армії. Під час навчання офіцерів поза увагою, залишилась організація та ведення оборони, боїв в оточенні противником. Ігнорувався найважливіший принцип планування та ведення війни: готуючи глибокі та рішучі операції наступу на противника, не можна виключати подібних дій із його боку.

У розділі 3 „Динаміка змін танкобудування як чинник удосконалення військової освіти (1941–1990-ті рр.)” досліджується взаємозв'язок підготовки офіцерських кадрів для танкових військ під впливом досвіду застосування танків у війнах та конфліктах.

У підрозділі 3.1 „Загальна характеристика танків країн-учасниць Другої світової війни” здійснений аналіз тактико-технічних характеристик танків вітчизняного виробництва і розвинутих країн світу. Підтверджено, що покращання бойових якостей танків у Другій світовій війні відбувалося за рахунок зміцнення бронестійкості, збільшення калібру гармати та швидкості їх руху.

Танки підтримки піхоти з посиленням бронюванням, але з низькою швидкістю та недостатнім озброєнням, та ті, що призначені для самостійних дій у складі механізованих з’єднань з невеликим бронюванням, використовували англійці. З досвіду боїв в Африці, в Англії зроблено висновок, що танк має бути універсальним, підтримувати піхоту, атакувати протитанкову оборону та вести боротьбу з аналогічними машинами ворога.

Визначено, що танкобудування Німеччини у роки війни (1941–1945 рр.) було спрямоване на досягнення технічних переваг над радянською технікою. Танки „Тигр”, „Пантера” значно перевершували машини противника за потужністю озброєння та броньовим захистом. Поява в Червоній Армії танка „ИС” значно змінила співвідношення сил. Вперше цей танк був застосований у Корсунь-Шевченківській операції. Танкові дивізії у взаємодії з іншими родами військ проривали підготовлену оборону противника та створювали умови для розвитку подальшого наступу.

Показано, що радянські війська на початку війни мали на озброєнні багато типів танків. Найбільш сучасними вважались Т-34 та „КВ”. Однак застосовувалися вони переважно розрізнено, без підтримки піхоти й авіації. Масово Т-34 і „КВ” почали використовувати на початку жовтня 1941 року в битві за Москву. Враховуючи досвід воєнних дій, тактико-технічні характеристики танка Т-34 постійно вдосконалювались, збільшувалась вогнева могутність, підвищувалась якість їх виробництва.

Аналізуючи бойові дії, можна стверджувати, що радянські танки використовувались у всіх видах бойових дій. У ході прориву тактичної зони оборони танки здійснювали підтримку піхоти. Танкові з’єднання та об’єднання виконували завдання щодо розвитку успіху в оперативній глибині після прориву оборони противника.

Зазначено, що великого значення в ході війни набула простота конструкції танка, що забезпечувало його серійний випуск, дозволяло налагодити виробництво деталей та збирання агрегатів за простими технологіями робітниками будь-якої кваліфікації. Зауважено, що на ефективність використання танків у бойових діях впливала підготовка та комплектування екіпажів.

У підрозділі 3.2 „Кадровий потенціал воєнного та післявоєнного періоду (1941–1953 рр.)” розкрито організацію прискореної підготовки кадрів для танкових військ під час війни та після її закінчення. Встановлено, що з початком війни центром підготовки кадрів стає Урал, який перетворився на головного виробника бронетанкової техніки. Процес навчання за роками війни визначався так: перший етап – шестимісячний термін навчання – з літа 1941 р. до кінця 1942 р., другий – 1943–1945 рр. З травня 1943 р. термін навчання курсантів складав один рік. Його поділено на два періоди: перший період (8 місяців) – підготовка командира танка і взводу; другий період (4 місяці) – вдосконалювання знань. Така періодичність дозволяла здійснювати достроковий випуск офіцерів після закінчення першого періоду навчання.

Доведено, що підготовка офіцерів була вузькопрофільною, наближеною до вимог військової практики. У ході підготовки головний акцент робився на відпрацювання прийомів, які належало виконувати безпосередньо в бою. Основу навчання всіх категорій танкістів складали практичні заняття (88–93 відсотки навчального часу). Основними предметами навчання в танкових училищах були тактика, технічна та вогнева підготовка. На них відводилося від 66 до 95 відсотків загальної кількості навчального часу. Питома вага вогневої та тактичної підготовки в загальному бюджеті часу становила: 32 відсотки – програма навчання 1940 р. з терміном 2 роки; 38 відсотків – 1941 р. з терміном 6 місяців; 42 відсотки – 1942 р. з терміном 8 місяців; 49 відсотків – 1943 р. з терміном 1 рік.

Аналіз навчальних програм воєнного часу підготовки танкістів переконує в тому, що навчальний процес мав інтенсивний характер з практичною спрямованістю, був наповнений змістом, формами і методами, які відповідали завданню масової підготовки кадрів для танкових військ. Досвід, набутий в екстремальній обстановці воєнних дій, сприяв удосконаленню підготовки офіцерських кадрів для танкових військ у післявоєнні роки.

У підрозділі 3.3 „*Особливості виробництва танків на етапі науково-технічної революції. Воєнно-теоретичні погляди на їх використання в бою*” проведено дослідження особливостей створення бронетанкової техніки на етапі науково-технічної революції. У 1945–1960 рр. танкобудівники широко використовують досвід танкобудування Другої світової війни. Особливістю розробки танків у цьому періоді стає посилення їх вогневої потужності, броньованого захисту, можливість долати водні перешкоди. З появою ядерної зброї суттєво змінились погляди на виробництво танків. Відносна захищеність танків від ядерної зброї обумовлювалась товщиною броні та формою броньових корпусів і башт.

У підрозділі відмічено, що одним із напрямків удосконалення бронетанкової техніки був пошук підвищення ефективності бойової машини за рахунок автоматизації процесу заряджання гармати. Поява на озброєнні Радянської Армії у 1960-ті рр. танка Т-64 стала революційним кроком в українському танкобудуванні. Тут уперше у світовій практиці був встановлений механізм заряджання. Його застосування дозволило забезпечити високу швидкострільність танкової гармати, виключити з екіпажу заряджальника, розширити внутрішні площі танка для встановлення нових систем і комплексів.

Підтверджено, що під впливом збройних конфліктів другої половини ХХ ст. танки набули нових тактичних можливостей та бойових якостей. Основними з них були: можливість ведення прицільного вогню із рухомого танка, збільшення швидкості підготовки пострілу за рахунок прискорення процесу заряджання, застосування лазерних далекомірів, виявлення та ураження цілей на відстанях до 4000 м, забезпечення водіння танка в нічних умовах, підвищення бронестійкості шляхом уведення до конструкції багат шарової броні із застосуванням спеціальних наповнювачів, захист ходової частини екранами від кумулятивних снарядів.

У підрозділі визначено, що з середини ХХ ст. змінювалися погляди на характер і способи ведення війн. У локальних війнах і конфліктах танки застосовувалися, як для прориву оборони противника, так і для її зміцнення (арабо-ізраїльській конфлікт). Досвід Афганського конфлікту засвідчив, необхідність таких бойових дій, як блокування та прочісування районів, нанесення ударів по угрупованнях противника, супроводження колон, охорони важливих військових та економічних об'єктів. Танки входили до складу сторожових загонів і застав.

Досвід ведення бойових дій довів, що танк залишається невід'ємною часткою бойової структури в системі озброєння в будь-якому воєнно-географічному районі. Без підтримки вогню танкових підрозділів проблематично заволодіти опорними пунктами. Під час блокування противника знищували його вогнем озброєння в тісній взаємодії з ударами армійської авіації. Аналіз застосування танків в останніх воєнних конфліктах другої половини ХХ ст., показав, що з розвитком високоточної зброї умови ведення бойових дій різко змінюються не на користь танків, що підвищувало вимоги до підготовки танкових екіпажів.

У розділі 4 „Підготовка офіцерів у Харківському танковому училищі (1944–1990 рр.)” уперше в Україні здійснено історичний аналіз діяльності училища. Узагальненням різних джерел показано його значення у підготовці офіцерських кадрів для танкових військ. Доведено, що організація навчально-виховного процесу, форми і методи навчання на пряму залежали від типу тих бойових машин, які поступали на озброєння армії. Розкрита організаційна, педагогічна діяльність керівних кадрів навчального закладу.

У підрозділі 4.1 „*Становлення Харківського танкового училища (1944–1953 рр.)*” розглянуто умови становлення та етапи розвитку у Харкові танкового училища для підготовки офіцерів-танкістів.

Показано, що завдання щодо створення училища в Харкові для підготовки фахівців на танк Т-44 було здійснено під керівництвом полковника В.С. Титова. Встановлено, що у період становлення училища навчальний процес тут був організований переважно за програмами воєнного часу. Його особливістю було поєднання бойового досвіду зі знаннями, що набувалися в класах, парках, на полігонах. Відмінною рисою методики була практична спрямованість, що ґрунтувалася на особистому показі навчальних дій і прийомів. Основним навчальним підрозділом в училищі був батальйон курсантів. Командир батальйону через своїх заступників за видами підготовки – тактичної, вогневої, технічної, політичної – організовував навчальний процес.

Визначено, що в умовах мирного часу виникла необхідність перебудови навчального процесу в училищі. Тут вводиться новий термін навчання – три роки. До навчального плану були включені соціально-економічні, загальноосвітні та нові військові дисципліни. Доведено, що такий підхід викликав необхідність створення нових навчально-педагогічних підрозділів – циклів: соціально-економічного, тактики, вогневої та технічної підготовок.

Зазначено, що перехід на трирічний термін навчання вимагав від викладачів і командирів підрозділів систематичної роботи над поглибленням знань, удосконалення методики. До проведення показових та інструкторсько-методичних занять залучалися досвідчені військові фахівці, офіцери-практики. Виникла необхідність направлення викладачів на підприємства з виробництва танкової техніки, для проходження виробничої практики. Встановлено, що за період 1945–1948 рр. в училищі підготовлено 1870 командирів і техніків на танки Т-44.

Розглянуто підготовку командирів взводів танка Т-54, яка проводилася під керівництвом генералів В.Н. Кашуби, згодом – П.О. Юдіна. Встановлено, що у зв'язку з вивченням цієї машини вносились зміни до програм навчання. Так, наприклад, курс вогневої підготовки охопив вивчення загального устрою 100-мм гармати Д-10Т, навчання стрільби, вивчення загальної будови та користування телескопічним прицілом-далекоміром ТШ-20; до навчальної дисципліни „Експлуатація бронетанкової техніки” входило вивчення загального устрою двигуна В-54 та систем, які його обслуговували. Визначено, що за період 1949–1962 рр. в училищі підготовлено 2916 командирів взводів танків Т-54.

У підрозділі 4.2 „*Зміни в підготовці офіцерів-танкістів за умов застосування зброї масового ураження (1954–1963 рр.)*” досліджуються зміни в підготовці офіцерів-танкістів, які були обумовлені появою зброї масового ураження. Показана організаційна робота генерал-майора В.І. Зайцев у цей період. Визначено, що після прийняття на озброєння Радянської армії танка Т-55 в училище активно розпочалась підготовка кадрів на цю машину. На ній була застосована система захисту від зброї масового ураження, обладнання для подолання водних перешкод, встановлений стабілізатор танкового озброєння та прилади нічного бачення. Через це в програмі навчання курсантів 70 відсотків від загальної кількості часу, відведеного на польові виходи, склали нічні заняття та стрільби. Встановлено, що до програми підготовки курсантів училища був уведений комплекс занять із підводного водіння. До дисципліни „Вогнева підготовка” введені нові теми: навчання стрільби з ходу; порядок обслуговування системи управління вогнем; вивчення загальної будови стабілізатора танкового озброєння. До дисципліни „Експлуатація бронетанкової техніки” – вивчення загального устрою двигуна В-55 та обслуговуючих його систем; системи протипожежного захисту, обладнання для проходження водних перешкод. До дисципліни „Водіння бойових машин” – тему з подолання водних перешкод. До дисципліни „Тактична підготовка” – дії підрозділів у наступі з подоланням водних перешкод, дії підрозділів в умовах застосування

противником ядерної зброї. На тактичному циклі особлива увага приділяється вивченню таких дисциплін, як „Захист від зброї масового ураження”, „Інженерна підготовка”. Підраховано, що за період 1963–1969 рр. в училищі підготовлено 1744 командирів взводів танків Т-55.

У підрозділі 4.3 „Підготовка офіцерів-танкістів в умовах удосконалення бронетанкової техніки (1964–1990 рр.)” показано, що необхідність підготовки офіцерів із глибокими військово-технічними знаннями була викликана науково-технічною революцією, яка стимулювала широке запровадження систем автоматичного керування у військову техніку. Для освоєння нової бронетанкової техніки, умілого її використання офіцерам необхідні були інженерні знання. Одним із кроків у цьому напрямку було перетворення багатьох військово-навчальних закладів, у тому числі й Харківського танкового училища, у вищі. Значну роль у становленні та розвитку Харківського училища, як вищого навчального закладу відіграли його керівники: генерали Л.Я. Черниченко (травень 1966 р. – травень 1971 р.), І.Ф. Кузьмук (травень 1971 р. – вересень 1973 р.), Ю.Ф. Кутенков (грудень 1973 – травень 1986 р.). Розкрита їх організаційна робота щодо оновлення навчальних планів, методик навчання, зміцнення навчально-матеріальної бази. В цей період були створені кафедри: математики і теоретичної механіки, технічного креслення, фізики і хімії, соціально-економічних наук, матеріальної частини і ремонту, експлуатації та водіння машин та інші, які стали центрами навчально-методичної та наукової роботи.

Визначено, що з 1967 р. у зв'язку з вивченням танка Т-64 до програм військово-спеціальних дисциплін вводяться такі курси: теоретична механіка, радіотехніка, електроніка, вища математика, програмування. Виникла необхідність створення класів програмованого навчання та контролю засвоєння матеріалу, класів та лабораторій з фізики, хімії, опору матеріалів, креслення, кабінетів для вивчення іноземних мов.

Наприкінці 1960-х рр. доктрина ведення загальновійськового бою, основою якої була система застосування ядерної зброї, стала чинником віднесення вогневої підготовки до воєнно-технічних дисциплін. У зв'язку з цим змістом вогневої підготовки курсантів стало вивчення устрою і експлуатації комплексів озброєння танків. Визначено, що кількість годин на вивчення вогневої підготовки збільшилася. Так, навчальною програмою у 1969 р. на неї відводилось 600 год загального часу, з них на практичну складову – 259 год; у 1973 р. – 594 год, з них на практичну складову – 370 год; у 1977 – 580 год, з них на практичну складову – 377 год; у 1982 – 585 год, з них на практичну складову – 425 год; у 1987 р. – 746 год, з них на практичну складову – 564 год. Це є підтвердженням того, що систематичне вдосконалення змісту вогневої підготовки обумовлювалось динамізмом розвитку озброєння. Підраховано, що за період 1970–1990 рр. в училищі підготовлено 6680 офіцерів-танкістів.

У підрозділі з'ясовані причини, що перешкоджали ефективній роботі молодих офіцерів у військах : випускники залучались до експлуатації машин, які вони не вивчали в училищі, внесення змін до навчальних програм підготовки офіцерів-танкістів проводилося після прийому на озброєння нової танкової техніки.

Визначено, що період 70–80 рр. ХХ ст. супроводжувався безперервним оновленням озброєння та бойової техніки. Харківські танкобудівники інтенсивно вели роботи із модернізації танка Т-64 у напрямку підвищення вогневої могутності, удосконалення системи керування озброєнням, поліпшення якості двигуна, броньованого захисту. У зв'язку з цим підвищуються вимоги до бойової й технічної підготовки екіпажу, здатного забезпечити реалізацію не менше 90 відсотків бойових якостей машини. Виникає необхідність збільшення обсягу матеріалу, потрібного для засвоєння майбутніми офіцерами. Дослідження показало, що ця проблема вирішувалась за рахунок інтенсифікації навчального процесу. Акценти робились на тому, що майбутній офіцер-танкіст має бути не тільки відмінним вогневиком і тактиком, але й твердо знати матеріальну частину бронетанкової техніки.

ВИСНОВКИ

1. Узагальнення архівних документів та інших джерел, з використанням методики дослідження, створило підстави для проведення комплексного вивчення обраної теми.

Дисертаційне дослідження підготовки офіцерських кадрів для танкових військ у різні періоди розвитку танкобудування розкриває взаємозв'язок новоствореної бронетехніки з організацією системи їх навчання. Доведено, що динаміка науково-технічних перетворень у танкобудуванні спричинила необхідність термінових заходів із удосконалення навчального процесу в системі підготовки офіцерів для їх роботи на броньованих машинах.

2. Зміни у танкобудуванні, які викликані потребою удосконалення конструкції бойових машин відповідно до вимог воєнної доктрини того чи іншого історичного проміжку часу: міжвоєнного періоду 1920–1940 рр.; воєнного і повоєнного періоду (1941–1953 рр.); стану науково-технічної революції впливали на формування та розвиток системи військової освіти.

3. Запропоновано універсальну чотириступеневу історичну періодизацію підготовки офіцерських кадрів для танкових військ радянського періоду: перший період – з 1920 до 1940 рр. – створення і становлення підготовки командних кадрів для танкових підрозділів під впливом моторизації, оснащення армії бронетанковою технікою; другий – 1941–1953 рр. – прискорена підготовка офіцерських кадрів у роки війни між СРСР і Німеччиною та узагальнення досвіду війни у післявоєнний період; третій – 1954–1963 рр. – докорінне перетворення підготовки офіцерських кадрів в умовах застосування противником зброї масового ураження; четвертий – 1964–1980 рр. – період перетворень у системі підготовки офіцерських кадрів під впливом новітніх досягнень науки і удосконалення вищої військової освіти, модернізації існуючих зразків танків.

4. Вивченням організації підготовки офіцерів у Харківському танковому училищі встановлено, що система їх навчання формувалась і змінювалась з ускладненням бронетанкової техніки, насиченням її елементами автоматичного керування, засобами захисту від зброї масового ураження. Це вимагало введення у навчальні програми таких дисциплін, як вища математика, теоретична механіка, фізика, прикладна механіка, основ електротехніки та електроніки, обчислювальної техніки та програмування.

5. Фундаментальна освіта фахівців танкових військ надала їм змогу, окрім військових знань, оволодіти інженерним аспектом експлуатації танкової техніки.

6. Дослідженням доведено, що внесення змін до навчальних програм підготовки офіцерів-танкістів проводились після прийому на озброєння нової танкової техніки. Це значно ускладнювало процес її освоєння та експлуатації у військах. До кінця існування радянської системи навчання проблема випереджаючої ролі військової освіти перед створенням нової техніки залишилось нездоланою.

7. Розглянуто особливості організаційної, науково-педагогічної, методичної діяльності начальників училища В.С. Титова (жовтень 1944 р. – лютий 1946 р.), В.Н. Кашуби (лютий 1946 р. – жовтень 1950 р.), П.О. Юдіна (жовтень 1950 р. – серпень 1956 р.), В.І. Зайцева (серпень 1956 р. – травень 1966 р.), Л.Я. Черниченка (травень 1966 р. – травень 1971 р.), І.Ф. Кузьмука (травень 1971 р. – вересень 1973 р.), Ю.Ф. Кутенкова (грудень 1973 – травень 1986 р.), у Харківському танковому училищі. Доведено, що така діяльність сприяла збагаченню традицій навчального закладу, підготовці офіцерів для танкових військ з міцними знаннями і навичками.

8. Матеріали дисертаційного дослідження запроваджено в навчальні курси „Історія війн та військового мистецтва” для курсантів факультету військової підготовки Національного технічного університету „ХПІ” напряму підготовки „Інженерна механіка” спеціальності „Озброєння та військова техніка”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Криленко І. М. Інститут танкових військ імені Верховної Ради України (1944–1964 рр.). Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / [відп. редактор О. Я. Пилипчук] / І. М. Криленко. – К., 2005. – Вип. 18. – С. 74–82.
2. Криленко І. М. Харківський інститут танкових військ імені Верховної Ради України : етапи розвитку (1960–1990 рр.). Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / [відп. редактор О. Я. Пилипчук] / І. М. Криленко. – К., 2005. – Вип. 21. – С. 103–114.
3. Криленко І. М. Система військової освіти України : історико-методологічні аспекти. Дослідження з історії техніки : зб. наук. праць / [за ред. Л. О. Гріффіна] / І. М. Криленко. – К. : НТУУ „КПІ”, 2006. – Вип. 9. – С. 128–136.
4. Криленко І. М. Історія науки і техніки в навчальних планах підготовки офіцерів / І. М. Криленко // Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”: зб. наук. праць / Тематичний випуск : Історія науки і техніки. – Х. : НТУ „ХПІ”, 2008. – № 53. – С. 60–67.
5. Криленко І. М. Історіографія модернізації військової освіти під впливом розвитку танкобудування в ХХ столітті / І. М. Криленко // Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”: зб. наук. праць / Тематичний випуск : Історія науки і техніки. – Х. : НТУ „ХПІ”, 2009. – № 29. – С. 75–82.
6. Криленко І. М. Прискорена підготовка офіцерських кадрів для танкових військ у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / І. М. Криленко // Вісник Національного технічного університету „Харківський політехнічний інститут”: зб. наук. праць / Тематичний випуск : Історія науки і техніки. – Х. : НТУ „ХПІ”. – 2011. – № 1. – С. 69–76.
7. Криленко І. М. Навчання кадрів у Харківському танковому училищі (50–80-ті роки ХХ ст.) : матеріали 4-ї Всеукраїнської наук. конф. „Актуальні питання історії техніки”, 20–21 жовтня 2005 р. – К. : Поліграфічне підприємство „ЕКМО”, 2005. – С. 90–93.
8. Криленко І. М. Історія науки і техніки в навчальних планах підготовки офіцерів. : зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-метод. конф. „Історія науки і техніки у вищих навчальних закладах України”, 13–14 квітня 2006 р. / [упорядники Л. М. Бесов, М. В. Зозуля, І. М. Криленко] / І. М. Криленко. – Х. : НТУ „ХПІ”. – 2007. – С. 146–153.
9. Криленко І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи танко-технічного забезпечення військ : матеріали наук.-практич. конф. „Сухопутні війська Збройних Сил України в ХХІ ст.”, 22–23 листопада 2006 р. : зб. доповідей і повідомлень / І. М. Криленко, В. А. Бачинський. – Х. : ХІТВ НТУ „ХПІ”, 2007. – С. 46–57.
Здобувачем розглянуто систему танкотехнічного забезпечення танкових військ та показано її вплив на боєготовність військ.
10. Криленко І. М. Підготовка кадрів для танкових військ у міжвоєнний період (20–30-ті рр. ХХ ст.) : матеріали 6-ї Всеукраїнської наук. конф. „Актуальні питання історії науки і техніки”, 11–12 жовтня 2007 р. / І. М. Криленко. – Полтава : Видавництво Тетра, Полтавська державна аграрна академія, 2008. – С. 94–96.
11. Криленко І. М. Деякі аспекти впливу суспільно-політичних дисциплін на підготовку офіцерських кадрів в Україні : матеріали 9-ї Всеукраїнської наук. конф. „Актуальні питання історії науки і техніки”, Житомир, 7–9 жовтня 2010 р. / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. / І. М. Криленко. – К., 2010. – С. 128–130.

АНОТАЦІЇ

Криленко І.М. Підготовка офіцерських кадрів для танкових військ під впливом динаміки розвитку танкобудування (20–80-ті рр. ХХ ст.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. – Національний університет „Львівська політехніка”. – Л., 2011.

Дисертація присвячена питанням підготовки офіцерських кадрів для танкових військ під впливом динаміки розвитку танкобудування у 20–80-ті рр. ХХ ст. Розглянуто вплив на розвиток військової освіти удосконалення бронетанкової техніки, яка, в свою чергу, стимулювала розвиток теорії застосування танків. Зміни у розвитку засобів збройної боротьби і тактики застосування їх викликали істотні зміни в навчальних програмах підготовки офіцерів-танкістів. Доведено, що динаміка концепції розвитку танків визначає динаміку навчального процесу. Встановлено взаємозв'язок новоствореної бронетехніки з системою підготовки кадрів. Запропонована історична періодизація підготовки офіцерських кадрів для танкових військ радянського періоду.

На прикладі Харківського танкового училища досліджено практичну підготовку офіцерських кадрів для танкових військ. Показано, як розвиток бронетанкової техніки, насичення її новими елементами автоматичного керування, захисту від зброї масового ураження впливали на зміни у навчальних програмах, формах і методах навчання.

Ключові слова: танкобудування, танк, військова школа, танкове училище, навчальні програми, офіцерські кадри, тактика, танкові війська.

Крыленко И.М. Подготовка офицерских кадров для танковых войск под влиянием динамики развития танкостроения (20–80-е гг. ХХ ст.) – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 20.02.22 – военная история. – Национальный университет „Львовская политехника”. – Л., 2011.

Диссертация посвящена вопросам подготовки офицерских кадров для танковых войск под воздействием динамики развития отечественного танкостроения в 20–80-е гг. ХХ ст.

Установлена взаимосвязь вновь создаваемой бронетехники с системой подготовки кадров. Показано, как динамика развития танкостроения определяет необходимость внесения изменений в учебный процесс. Исследованием подтверждается, что стремительные темпы роста танкостроительной промышленности СССР, разработка и внедрение в практику теории глубокого боя и операции с использованием значительных группировок танковых войск позволили сформировать военную доктрину государства, в котором ведущая роль в ходе ведения боевых действий отводилась средним гусеничным боевым машинам.

Диссертационное исследование позволило предложить универсальную историческую периодизацию подготовки офицерских кадров для танковых войск советского периода. На основе анализа учебных программ военного времени подготовки танкистов сделаны выводы, что учебно-воспитательный процесс на протяжении всей войны имел интенсивный характер с практической направленностью, был наполнен содержанием, формами и методами, которые отвечали задаче массовой подготовки кадров для танковых войск.

На примере Харьковского танкового училища исследована практическая сторона подготовки офицерских кадров для танковых войск и доказано, что развитие бронетанковой техники, насыщение ее новыми элементами автоматического управления, защиты от оружия массового поражения способствовало внесению изменений в учебные программы, формы и методы учебы, введению в учебный процесс новых дисциплин.

Начиная с конца 1960-х гг., доктрина ведения общевойскового боя, основой которой была система применения ядерного оружия, явилась фактором необходимости подготовки офицеров с глубокими фундаментальными знаниями. Период 70-80 гг. ХХ ст. сопровождался непрерывным обновлением вооружения и боевой техники. В связи с этим повышались требования к боевой и технической подготовке экипажа. Поэтому возникла

необходимость увеличения объема материала, который было нужно усвоить будущим офицерам. Как показали исследования, эта проблема решалась за счет интенсификации учебного процесса. Акценты делались на том, что будущий танкист-офицер должен быть не только отличным огневи́ком и тактиком, но и твердо знать материальную часть своего подразделения, искусно пользоваться всеми видами техники и вооружения.

Ключевые слова: танкостроение, танк, военная школа, танковое училище, учебные программы, офицерские кадры, тактика, танковые войска.

Krylenko I.M. Training officers for the tank voysk influenced by the dynamics of tank development (20–80-ies. XX century). – Manuscript. Thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 20.02.22 – military history. – National university „Lviv polytechnic”. – L., 2011.

The dissertation is devoted to the training officers for the armored forces under the influence of the dynamics of domestic tank production in the 20-80-ies. Twentieth century.

The interconnection of the newly created vehicle with a system of training. Shows how the dynamics of tank development determines the need for changes in the educational process. The study confirms that rapid growth tankostroitelnoy Soviet industry, the development and introduction into practice the theory of deep battle and operations using large groups of armored forces allowed to form a state's military doctrine, in which the leading role in the conduct of hostilities was assigned to middle-tracked combat vehicles.

Dissertation research allowed to propose universal historical periodization of training officers for the armored forces of the Soviet period, based on the analysis of curricula wartime training tank crews concluded that the educational process throughout the war had intensified from a practical orientation, was filled with the content, forms and methods that meet the problem of mass training for armored forces.

On the example of the Kharkov Tank School studied the practical side of training officers for the armored forces, and proved that the development of armored vehicles, the saturation of its new elements of automatic control, protection against weapons of mass destruction contributed to changes in curriculum, forms and methods of study, the introduction of the educational process new disciplines.

Beginning in the late 1960's., the doctrine of combined arms fight, which was based system using nuclear weapons was a factor in the need to train officers with a deep fundamental knowledge.

Period of 70-80 years. Twentieth century accompanied by the continuous upgrading of weapons and military equipment. Kharkiv's tank designers to upgrade T-64 tank, which was aimed at improving fire power, the improvement armament control system, improving the quality of the engine, armored protection. In this regard, increases the demands on military and technical training of the crew, which was supposed to ensure the implementation of 90 per cent of the combat qualities of the machine. Because there was need to increase the volume of the material, which was to be learned for future officers. Studies have shown that this problem was solved due to the intensification of educational process. Emphasis was placed on the fact that the future tanker officer should not only be excellent огневи́ком and tactician, but firmly and know the material part of its subsections, skillfully use all kinds of weapons and equipment.

Key words: tank manufacturing, tanks, military school, a tank school, curriculum, personnel officers, tactics, tank troops.

Підписано до друку 03.05.2011 р. Формат 60×90/16.
Папір офсетний. Друк – ризографія. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим. Зам. № 2/19 – 2011.

Надруковано у друкарні Харківського університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
Свідоцтво ДК № 2535 від 22.06.2006 р.
61023, м. Харків, 23, вул. Сумська 77/79.